

HVARSKO POVIJESNO KAZALIŠTE – 1612.

Mirjana Kolumbić Šćepanović

UDK: 725.822(497.583Hvar)(091)

U radu se donosi povijesni pregled Hvarskog povijesnog kazališta. Kazalište je utemeljio zaslužni hvarski knez Pietro Semitecolo, kao spomen miru između hvarskih staleža. To je treće kazalište zatvorenog tipa – starija su od njega kazališta u Vicenzi i Sabbionetti, ali prvo u koje su mogli ući jednako plemići i pučani. Kazalište je izniklo na bogatoj tradiciji srednjovjekovnih prikazanja i renesansnih drama. U radu se njegovo djelovanje stavlja u kontekst ostalih europskih kazališta. Opis njegova izgleda i događanja u njemu donio nam je 1712. viški pisac Antun Matijašević Karamaneo. Nakon kratkog prekida koncem 18. stoljeća, kazalište obnavlja Kazališno društvo 1803. g., prvo takvog tipa u Hrvatskoj i daje mu današnji oblik. U 19. stoljeću prednjačilo je i svojim programom. Zadnjih je godina, nažalost, bilo zatvoreno zbog obnove, koja se sada približava svome dovršetku. Završetak obnove trebao bi Hvaru donijeti i obnovu Semitecolove vizije i ponovno oživjeti kazališni život u gradu.

Ključne riječi: Hvar; Hvarsko povijesno kazalište; hvarski Arsenal; kazalište; Pietro Semitecolo

Hvar je mali grad duge i bogate prošlosti te velikih kulturno-povijesnih ostvarenja. Uz pogodnosti koje mu donosi geostrateški položaj u povlaštenom dijelu Sredozemlja, blagu klimu i prirodne priobalne ljepote, Hvar ima rijetko skladnu urbanističku matricu. Grad se ugnijezdio između dvaju brežuljaka – Sv. Nikole nižeg prema jugu, i Sv. Nikole višeg na sjeveru, uz dugu i sigurnu uvalu, zaštićenu jedinstvenim nizom Paklinskih otoka, što luci donosi sigurnost, a klimi zaštitu i stabilnost pogodnu za bogatu floru i faunu Mediterana. Navedene pogodnosti, evidentne još od prapovijesnih i antičkih vremena, rezultirale su ranom naseljenošću, te snažnim razvojem cijelog otoka i grada Hvara posebno od 1278. godine, kada je Hvarska komuna odlučila svojevrijedno pristupiti moćnoj Serenisimi.

Malo se što u povijesnoj vertikali događa slučajno i nasumično. Hvarska je komuna veoma brzo postala politički snažna kao zimovalište venecijanske flote, što je doprinijelo razvoju pomorstva, trgovine i ekonomskom blagostanju. To je, pak, pogodovalo kulturnom razvoju i nadgradnji, posebno od 15. do 17. stoljeća. U tom »zlatnom dobu hvarske komune« izrastao je, na kasnogotičkoj stilskoj podlozi, renesansni grad uljuđenih stanovnika koji su svoj komunalni standard mjerili prema »modi« glavnog grada Mletačke Republike, Veneciji. Hvar je suvereno pratio procvat renesansne književnosti i kulture, pridruživši velikim imenima poput Marka Marulića i Marina Držića i imena svojih pisaca, pjesnika i kroničara, kao što su Petar Hektorović, Hanibal Lucić, Marin Gazarović, Martin Benetović, Gracioza Lovrinčević i Vinko Pribojević. Uz glazbenike kakvi su Toma Cecchini i Josip Raffaelli, te nasljeđe pučkih prikazanja i pastorala, Hvar je konačno trebao i posebne prostore za održavanje kulturnih i društvenih događanja i programa. Istovremeno izrasla je skladna gradska jezgra uz duboku morsku uvalu na čijem je rubu nastao monumentalni Arsenal s Mandračem i kamenom obalom Fabrikom. Gradska je lođa zatvarala prostrani prostor trga sa sjevera, Arsenalu nasuprot, zaokruživši tada moćna zdanja kneževog dvora. S istoka je veliki prostrani trg naglasila katedrala sv. Stjepana sa

zvonikom i biskupskim dvorom, građena na mjestu kasnoantičke crkve *Santa Maria de Lesna* i temeljima one stare iz 14. stoljeća. Katedrala je završena istom u renesansno-manirističkom slogu u 18. stoljeću.

Međutim, Hvar nije ostao pošteđen socijalnih i prirodnih nepogoda. Socijalni nemiri započeli su 1510. godine ustankom pučana i završili 1514. godine odmazdom vladajućih i povlaštenih plemića. Hvarski se puk, koji se ekonomski osnažio razvojem trgovine i obrta, pobunio protiv osiromašenih plemića koji su sve više posezali u komunalnu blagajnu za vlastite interese. Time je došlo do jedne od prvih socijalnih buna u Europi u kojoj su niži slojevi tražili kontrolu komunalne blagajne, a time i učešće u vlasti. Iako je ustanak ugušen, socijalni nemiri potrajali su gotovo cijelo stoljeće u kojem je grad dodatno bio oštećen napadom Turaka 1571. godine, te eksplozijom baruta na gradskoj tvrđavi 1579. godine. Eksplozija je oštetila većinu objekata u najstarijem dijelu grada. Hvar je relativno devastiran dočeka početak 17. stoljeća, kada je na čelo Komune došao knez providur Pietro Semitecolo. U svega dvije godine, od 1611. do 1613. godine, Semitecolo, koji je dobio zadatak da pomiri zavađene staleže, obnovio je Arsenal i druge komunalne objekte, uspio uravnotežiti život Komune, te izgradnjom kazališta zadobiti nezaobilaznu poziciju u povijesti Hvara i svoje mjesto u europskoj povijesti teatra.

Arsenal je najmonumentalnija zgrada u središtu zaštićene jezgre grada. Svojim je gabaritom i položajem na samoj obali mora uvelike utjecao na formiranje i izgled urbanističke matrice Hvara. Arsenal je ključni arhitektonski i urbanistički naglasak hvarskog trga (Pjace). Kao objekt u kojem se trebala čuvati komunalna galijska, brodogradilište i skladište, po prirodi svoje namjene smješten je uz samo more s navozom za uvlačenje brodova. Zahvaljujući najnovijim arheološkim istraživanjima moguće je pretpostaviti postojanje ovakvog objekta na istom mjestu već od prapovijesti, kroz

vrijeme antike i srednjeg vijeka sve do sredine 16. stoljeća, kada praktički nastaje današnji objekt.¹

Današnji objekt izgrađen je poslije 1530. godine, zakrovljen 1559. godine te spomenutim ugrozama s kraja 16. stoljeća devastiran i bez krova, dočekao kneza Pietra Semitecola, koji je objekt sanirao u oblik kakav i danas baštinito. Skladnom renesansnom fasadom objekta na zapadu dominira veliki luk čiju izradu pripisujemo kiparu Trifunu Bokaniću, autoru pročelja Gradske lođe nasuprot. Monumentalnu sjevernu fasadu Arsenala Semitecolo je završio 1611. godine izgradnjom Fontika sa četiri raskošna zasvođena luka. Fontik je spremište za općinske zalihe žita i soli. Dok je prizemlje služilo navozu, pohrani i popravcima brodova, kat je u 16. stoljeću tek dijelom bio podaskan za pohranu biškota. Semitecolo je 1611. ugradio 7 kamenih lukova u unutrašnjosti prizemlja, kojima je učvrstio perimetralne zidove i stvorio mogućnost formiranja kata koji se može koristiti u određene svrhe. Da bi kat dobio potrebnu visinu, dograđeno je nekoliko redova (4 korša) kamena, nakon čega je postavljen krov. Time je zgrada arsenala konačno osigurana i završena, što je knez i obznanio natpisom na velikim kamenim vratima istočne fasade na čijem nadvratniku piše: ANNO PACIS PRIMO MDCXI (prve godine mira 1611.). Na istom se pročelju nalazi i veliki kameni reljef lava – simbola Republike sv. Marka.

Pietro Semitecolo prvo je veoma diplomatski riješio razlog socijalnih nemira u Komuni, osnaživši tzv. Mali odbor za troškove koji je nadzirao trošenje komunalnog novca. Ustanovljenjem deset kapitula mira, uravnotežio je odnose u upravi Komunom i time se postigao mir koji je omogućio radove na saniranju gradskih objekata, prvenstveno Arsenala kao najvažnijeg objekta pomorske infrastrukture grada. Završni element izgradnje ovog objekta bio je izgradnja kamenog stubišta koje vodi na terasu iznad Fontika. Terasa je omeđena veoma elegantnom kamenom balustradom, stupićima dvostruke kruške s bisernim nizom u sredini.

¹ Istraživanja završena 2017.

Ovime je arsenal dobio prostrani belveder s pogledom na grad što je ujedno i reprezentativni ulaz u prostor koji će ovaj objekt proslaviti – kazalište.

Veliki prostor prvog kata odmah je zidom po sredini dvorane podijeljen na dva dijela. Kako kaže viški pjesnik Antun Matijašević Karamaneo,² zapadni je dio služio za pohranu »oruđa mrkog Marta«, dakle za oružje i oruđe opreme komunalne galije. Istočni, pak, prostor služio je za održavanje komedija i priredaba ozbiljnog karaktera (drama). Štoviše, Karamaneo je prvi u povijesti objekta dao naslutiti kako je izgledao istočni dio ovog prostora. Prostorija je imala pozornicu i zakrivljeno (zaobljeno) gledalište pod krovom. Ovaj nam opis daje naslutiti da se radi o objektu napravljenom po uzoru na prve teatre amfiteatralnog izgleda kao što su bili prvi kazališni prostori Europe izgrađeni u Italiji u Vicenzi i Sabbionetti krajem 16. stoljeća.

Što se to u Hvaru dogodilo stotinu godina prije, točnije 1612. godine, kada je očito veoma sposobni i napredni knez Semitecolo odlučio na prvom katu Arsenala sagraditi društvenu dvoranu s pozornicom koja će poslužiti svim žiteljima za razne priredbe i okupljanja? Svakako, svoje je postignuće obilježio veoma elegantnim latinskim natpisom iznad ulaznih vrata u kazalište na Belvederu:

ANNO SECVNDO PASIC MDCXII (druge godine mira 1612.)

Kojeg mira? Mira uspostavljenog između stoljećima zavađenih staleža Hvarske komune. Mira koji je doprinio socijalnoj pravdi, sudjelovanju u vlasti do tada obespravljenog puka i stvorio preduvjete sanacije oštećenih komunalnih objekata i njihova ponovnog privođenja svrsi. Mira koji je Hvarsku komunu ponovno doveo na mjesto, za Veneciju, značajnijih administracija na jadranskoj obali. Znakovito je da Semitecolo, koji je svoja postignuća rado isticao kamenim pločama zlatnih slova,³ ovaj mir

² Godine 1712. Antun Matijašević Karamaneo veoma je precizno i po prvi put opisao izgled i namjenu prvog kata arsenala.

³ Nažalost, iste su kamene ploče odmah po odlasku Semitecola skinuli plemići kojima njegova postignuća i nisu baš išla u prilog.

nije obilježio nikakvim obilježjem koje bi veličalo pobjednika. U tom trenutku pobjednika i poraženih i nije bilo. Mir je doprinio svima. Izgradnja kazališta kao prostora do tada gotovo nepoznate namjene, u jednom strogo utilitarnom objektu lučke infrastrukture, svojevrsni je kulturološki presedan europskih razmjera.⁴ Široka dostupnost društvenog objekta u komunalnom prostoru svim žiteljima komune, bez obzira na staleške, imovinske i ine razlike, demokratski je iskorak koji pripada upravo i samo hvarskom kazalištu. Semitecolo je komunalnim sredstvima (jednogodišnjim prihodom od zaliha žita i soli), a dijelom i od crkvenih prihoda, izgradio spomenik kulturi, prostor u kojem će kulturne sadržaje ravnopravno moći posjećivati i povlašteni i puk, i bogati i siromašni. Omogućio je demokratizaciju kulture i, prvi put u Europi, ukinuo tretiranje kulture kao povlasticu plemića. Knez nije o ovome obavijestio vlasti u Veneciji. Nije tražio dozvole od dužda iz Venecije koja ni sama te rane 1611./12. godine nije imala javne kazališne dvorane. Nije obznanio Europi da je u jednoj maloj komuni na jadranskoj obali upravo 1612. godine učinio nešto što u tom povijesnom trenutku nitko od uljuđenih centara Europe nije poznao. Semitecolo je sagradio prvo komunalno, općinsko, javno kazalište u Europi koje će nepovratno promijeniti odnos prema kulturi i stvoriti mogućnost da kulturni sadržaji budu maknuti s ulica, trgova pa i crkava, te uđu pod krov, uđu u hram kulture – kazališni objekt. Time je Semitecolo, umjesto na kamenu ploču sa zlatnim slovima na zidu arsenala, upisao Hvar i hvarsko kazalište u povijest europskog, a time i svjetskog teatra.

Kako to da inače uzoran knez nije izvijestio središnju vlast o svom pothvatu, odnosno o korištenju jednog utilitarnog objekta koji na svom pročelju nosi mletačkog lava u, do tada, neuobičajene svrhe? Odakle mu uostalom ideja da osnuje kazalište kojih je u to vrijeme bilo tek nekoliko u cijeloj Italiji iz koje dolazi? Štoviše, odakle mu poznavanje te vrste

⁴ Izgradnja kazališta u arsenalu u Hvaru nije ostao izoliran slučaj. Isto se ponovilo kasnije i u Dubrovniku i u Zadru.

kulturnog izražaja uopće? Prema nekim, na žalost nepotvrđljivim izvorima (Maschek 1878: 455-482), kazalište je imalo biti instalirano u Arsenalu već nedugo nakon njegove izgradnje, te stoga i nije trebalo posebno odobrenje. Na nacrtu iz austrijskog muzeja (Arsenal, 1858., Vojni arhiv Beč), na glavnom pročelju ispod mletačkog lava nalazio se reljef s dvije maske (komedija i tragedija)⁵ čime je Semitecolo možda potihom objavio namjenu rečenog prostora. Vjerojatnija je pretpostavka da Semitecolo namjerno nije izvijestio upravu u Veneciji kako ne bi izazvao još veći animozitet plemića koji mu ionako nisu bili skloni. Da je Semitecolo bio poznavatelj i ljubitelj kazališne umjetnosti, potvrđuju njegovo venecijansko podrijetlo te podatak da je već 1585. godine, kao mladi kapetan na Krfu, upriličio čitanje djela *La Fanciulla (Djevojka)*.⁶

Ono što je nedvojbeno doprinijelo donošenju i oživotvorenju ideje osnivanja kazališta u jednom malom gradu na jugu venecijanskog imperija, jest sinergija između grada, Komune, njegovih stanovnika i kneza koji je u svega dvije godine svog stolovanja u Hvaru napravio mnogo više nego mnogi dugoročno prije i poslije njega. Hvarska je komuna imala bogatu tradiciju izvođenja pučkih prikazanja (Kolumbić 1975.). U gradu su se u društvenim prostorima, privatnim palačama pa i u biskupskom dvoru održavali razni koncerti i plesovi (chavalchine, kvadrilje i menueti). Hvar je s Hanibalom Lucićem hrvatskoj književnosti podario *Robinju*, prvu svjetovnu dramu, *Ribanje i ribarsko prigovaranje* – prvu *eclogu pescatoriu* Petra Hektorovića, *Murata gusara* Marina Gazarevića, *Hvarkinju* i *Komediju od Raskota* Martina Benetovića. Hvar je iznjedrio jedno od najljepših prikazanja – *Prikazanje života svetega Lovrinca mučenika*. Nije li to zahtijevalo i prikladnu dvoranu za uprizorenja i bio dostatan razlog da se žiteljima Komune podari prostor u kojem će uživati u kulturnim sadržajima? Semitecolo je povjerenje ovom gradu pokazao i time što je u

⁵ Nažalost, nema traga ovom reljefu kao ni lavu s pročelja.

⁶ Ako ovo čitanje pretpostavimo kao uvježbavanje predstave, to bi mogla biti prva venecijanska predstava prikazana u Grčkoj.

Franjevačkom samostanu pokopao svoju suprugu. Hvar je s druge strane vjernost ovom objektu pokazao kontinuiranim njegovanjem kazališne tradicije koja danas broji već 419 godina.

Postoje, naravno, i opravdane dvojbe pojedinih povjesničara i povjesničara umjetnosti oko povezanosti natpisa ANNO PACIS SECVNDO s datumom osnivanja kazališta. Poznato nam je da su i prije 1612. na našoj obali postojali prostori u zatvorenom i pozornice na otvorenom, koji su se povremeno koristili za neka scenska uprizorenja (Fisković 1978: 558-567). Povijesna je činjenica postojanje elizabetanskog, šekspirijanskog kazališta u 16. stoljeću.⁷ Putujuće družine glumaca u Engleskoj gradile su javna kazališta na otvorenim prostorima ispred gostionica, s jednom do tri pozornice te gledalištem i galerijama, kojima su mogli pristupiti svi koje je to zanimalo. Naravno da se radi o javnim objektima dostupnima svima. Međutim, ti su objekti bili građeni povremeno i privremeno i veoma često su nestajali u požarima, jednako kao i spomenute pozornice naručivane prema određenim prilikama i potrebama mecena. Gotovo istovremeno imamo pojavu tzv. dvorišnih kazališta (*teatro corral*) u Španjolskoj gdje nastaju mali teatri u zatvorenim dvorištima kuća, pri čemu je uz jedan zid dvorišta podignuta pozornica, a veći dio dvorišta te lukovi i terase okolnih kuća postaju gledalište.⁸ Mi ovdje govorimo o kazališnom objektu i o svojevrsnoj instituciji koja je namjenski uređena za scenske i glazbene sadržaje za javnu upotrebu.

⁷ Shakespeareovo kazalište *The Globe*, podignuto 1599., obnovljeno je na originalnom mjestu uz Temzu, strogo poštujući autentičnost u korištenju originalnog prostora, materijala, oblika i izgleda ovog objekta.

⁸ Npr. Corral de Comedias de Alcalá de Henares iz 1601. u Madridu.

RELACIJA HVARSKOG TEATRINA PREMA EUROPSKIM TEATRIMA OD 16. DO 19. STOLJEĆA

Povijest europskog teatra počinje u antičkoj Grčkoj. Antička kultura gradila je fascinantne kamene amfiteatre na otvorenom s pozornicom u sredini i amfiteatralno postavljenim kamenim gledalištem oko nje. Amfiteatri su bili objekti u kojima se njegovala bogata tradicija grčkog i rimskog govorništva, drame, komedija i tragedija. Tragove njihova postojanja baštinimo i na našim prostorima. Potom srednji vijek zaboravlja na ovu bogatu tradiciju i scenski se izraz svodi na izvođenje crkvenih prikazanja i kratkih pastorala u crkvenim prostorima ili ispred njih. Tek nam renesansa donosi obnovu kazališnog izražaja, a time i ponovnu izgradnju prostora u kojem će se glumiti. Upravo stoga prvo europsko kazalište, Teatro Olimpico u Vicenzi, iako se nalazi u zatvorenom prostoru, ima izgled amfiteatra s ugrađenom pozornicom. Čak je i svod oslikan kao nebo, što je postalo gotovo pravilom i u kasnijim stoljećima u kojima se izgradnja kazališnih objekata izuzetno razvila.

Tetaro Olimpico zamislio je i započeo graditi poznati talijanski arhitekt Andrea Palladio 1585. godine, a završio Vincenzo Scamozzi 1588. godine. Prvu kazališnu zgradu Teatro all'antica izgradio je Vincenzo Scamozzi 1589./90. u Sabbionetti, idealnom renesansnom gradu Vespaziana Gonzage. Godine 1605., G. B. Aleotti izgradio je u Ferrari Teatro dell'Academia degli Intrepidi. Ovo je kazalište nažalost izgorjelo već u 17. stoljeću i nikada više nije obnovljeno, osim virtualno. Time Hvarsko kazalište iz 1612. godine postaje treće najstarije kazalište u Europi. Nakon hvarskoga, 1618. godine nastaje Teatro Farnese u Parmi, prvo koje je dobilo drvene galerije kao anticipaciju kazališnih loža. Reklo bi se da nakon ovih datuma počinje ekspanzija izgradnje kazališnih objekata, kako u Italiji, tako i u cijeloj Europi. U europskim gradovima 18. i 19. stoljeća nastaju prekrasni teatri u kneževim, kraljevskim i carskim palačama, na dvorovima plemića i moćnika. Kazališni prostori na dvorovima bili su manji objekti

s pozornicom i nevelikim gledalištem u kojemu je glavni naglasak bio na glavnoj loži u kojoj je sjedio velikodostojnik, više s ciljem da ga se vidi nego da sam gleda određeni sadržaj.⁹ Izgradnja opernih kuća u kojima se već u prvoj polovici 17. st. gledateljstvo smještalo u izdvojene prostore – lože,¹⁰ značila je izgradnju samostalnih većih kazališnih objekata. Mnogi su teatri zaslužili da budu spomenuti na ovim i svim drugim stranicama koje tretiraju povijesne teatre, ne samo kao prostori u kojima se održavaju kulturne priredbe, već i kao spomenički objekti, veoma često visoke stilske kvalitete. Spomenut ćemo izuzetno dobro sačuvan teatar Český Krumlov iz 1766. godine u istoimenom dvorcu u Češkoj, u kojem je sačuvana kompletna scenografija, kazališna tehnika i mnogi kostimi i pomagala. Potom prekrasan teatar u renesansnom dvorcu u gradiću Litomyšl, nadomak Praga, te dvorski teatar u Drottningholmsu u Švedskoj, koji je danas sačuvan jer je stoljećima doslovno bio zaboravljen i izvan upotrebe. Teško je zaobići kazalište La Fenice u Veneciji iz 1792. godine, La Scalu u Milanu i mnoge druge objekte diljem Italije, Njemačke, Češke, Francuske, Jugoistočne Europe i dalekih sjevernoeuropskih teatarâ Danske i Švedske. Ovdje za to nije ni prostor ni vrijeme. Tema ovog napisa jest: što je posebnost malog hvarskog teatra u odnosu na ova mnogobrojna velebna kazališna zdanja diljem Europe.

Prvi spomenuti, Teatro Olimpico, bio je Akademijino zdanje, kao i kazalište u Ferrari. Drugi spomenuti i nespomenuti teatri u dvorcima i palačama bili su redom privatni objekti u kojima je predstave moglo gledati samo birano društvo, vlasnici i oni koji su bili pozvani. Predstave su organizirane uglavnom kao demonstracija društvene uljuđenosti, bogatstva i kulturne izgrađenosti. Na tim relativno zatvorenim kulturnim

⁹ Samo primjera radi, Ekhof-Theater u Gothi u Njemačkoj od 1681. do 1775.

¹⁰ Teatro San Cassiano u Veneciji 1637. godine prvi je izgradio lože koje su se sačasto slagale u nekoliko katova i mogle primiti velik broj gledatelja. Stoga je često sadržaj koji se odvijao na pozornici mogao biti više slušan nego gledan. Otud i naziv za gledalište – auditorium.

događanjima nastupali su veliki glazbenici i glumci svojeg vremena. No to su bile privatne zabave organizirane od povlaštenih i bogatih za sebi slične i sebi ravne. Prošlo je gotovo stoljeće, dok se nisu, zahvaljujući uglavnom popularnosti operne umjetnosti, prvenstveno u Italiji, počeli graditi javni objekti-institucije-operne kuće i teatri, koji su otvorili svoja vrata širokoj publici.

Upravo svojim javnim karakterom, hvarsko kazalište, za koje smo ustvrdili da ima treće mjesto u vertikali najstarijih kazališnih objekata u Europi, ima prvo mjesto na socijalnoj i kulturološkoj ljestvici povijesnih teataru Europe. Da ova tvrdnja ima svoju vjerodostojnost ukazuju neki, iako rijetki, dokumenti. Osnovni je dokaz dokument iz 1676. godine,¹¹ koji govori o popravku kazališta i isplati iz fonda Malog odbora za troškove, kojega dio doslovno glasi:

Budući da je zbog nužnosti popravka kazališta ove komune u Arsenalu, namijenjenog izvođenju komedija, potrebno učiniti izdatke za daske, čavlariju, majstore i drugo, bi istodobno dan prijedlog od rečenoga gospodina suca da bi trebalo doznačiti iz komunalne blagajne pedeset lira u tu svrhu, kako je bio običaj i prije.¹²

Dakle, Komuna isplaćuje troškove za popravak kazališta koje se nalazi u Arsenalu i vrši popravke i plaćanje prema običaju od prije. Ako se nešto popravljiva, onda je nužno u upotrebi, a ako se održava prema običaju, znači da postoji od prije i da se kontinuirano koristi. Odnosno, ako te troškove podnosi Komuna, onda objekt nužno ima javni karakter.¹³

¹¹ Muzej hvarske baštine, Fond hvarskog povijesnog kazališta, dokument iz arhiva Boglić-Božić.

¹² Ovaj dio prije se prevodio kao »unaprijed«, dok se *per avanti* u tekućem talijanskom prevodi »kao i od prije«.

¹³ Dokument je u Fondu Boglić-Božić pronašao kolega Nikša Petrić 80-ih godina 20. stoljeća.

Ako se kratko osvrnemo na povijest kazališnih objekata i institucija u Hrvatskoj i u Jugoistočnoj Europi, potvrdit ćemo njegovu starosnu i socijalnu prednost pred drugim, ne manje lijepim objektima kojih u ovoj regiji, izgrađenih do kraja 19. stoljeća, ima preko 30.¹⁴

Nakon privremenih scenskih instalacija u gradskim ložama ili na sličnim prostorima u Splitu i Dubrovniku, dolazi u 19. stoljeću do izgradnje niza veoma lijepih klasicističkih, odnosno neobaroknih objekata na prostorima Jugoistočne Europe. I među njima hvarsko kazalište ima posebno mjesto, s obzirom na to da je drveno gledalište izgrađeno 1803. godine. Najstarije poslije ovog datuma jest kazalište Toša Jovanovića u Zrenjaninu iz 1839. godine. Potom slijede kazališta u Mariboru (1852.), Dubrovniku (1864.), Beogradu (1869.), Šibeniku (1870.), Somboru (1882.), Rijeci (1885.), Splitu (1893.), Zagrebu (1895.). Sva su nastala u 19. stoljeću i uz česte popravke pregradnje i dogradnje, gotovo sva postoje i danas.

KAZALIŠNO DRUŠTVO – SOCIETTA DEL TEATRO

Kazališno društvo osnovano je 1803. godine odlukom vlade u Zadru i potvrđeno Pravilnikom na talijanskom jeziku. Društvo su osnovali viđeniji građani među kojima su bili načelnici općine, pravnici, liječnici, zemljoposjednici i sl. Predsjednik Društva bio je Ivan Krstitelj (Giovanni Battista) Machiedo.¹⁵ Osnivači Društva već su 1800. godine ušli u napušteni i zapušteni dio Arsenala u kojem se nekad nalazilo kazalište. Naime, Hvar je 1757. godine prestao biti središte zimovanja venecijanske flote, a zadnji

¹⁴ Vodeći istraživanje i obradu teataru za Jadransku rutu, došla sam do saznanja o ovom broju povijesnih objekata u Jugoistočnoj Europi, regiji kojoj geografski pripadam.

¹⁵ Velik dio pronađenih arhivskih materijala vezanih za osnutak i rad hvarskog kazališta, pronađen je i danas se čuva u Arhivu Machiedo u Hvaru.

mletački knez, Iseppo Barbaro, dao je isprazniti istočni dio kata arsenala za vojnu upotrebu. To je razlog što danas nemamo gotovo nikakvih materijalnih ostataka koji bi nam rasvijetlili prvih dvjesto godina postojanja kazališta. Međutim, kako to obično biva, prostor najbolje govori sam za sebe. Naime, pri skidanju poda pozornice 2000. godine kada su započeli radovi na sanaciji cijele zgrade,¹⁶ ispod nivoa skinutog poda ukazao se u visini od 130 cm, kolika je visina od nivoa poda prvog kata, te u širini od 6,5 m, kolika je duboka pozornica, veoma izraženi crni, opožareni dio kamenog zida. Budući da nam dokumenti govore o požaru u objektu izazvanim napadom Turaka 1571. godine, i samo tada, ovdje nam se ukazuje dokaz da je pozornica bila postavljena već s početkom Semitecolove obnove arsenala, tim više što se nigdje više u zgradi ne nalaze ovakvi tragovi. Svi ostali zidovi u prizemlju i na katu arsenala opetovano su bili žbukani i ličeni. Nadalje, na začelnom zidu pozornice danas se nalazi slikarija s prikazom nepoznatog grada, idealizirana scenografija koja je mogla poslužiti za različite scenske radnje. Slikarija je drugi sloj oslika na zidu. Prvi sloj čine ostaci boje otkriveni ispod ove slike na samom kamenom zidu. Treća slikarija je postupkom restauracije istočnog zida kazališta 1988./89. godine bila skinuta i restaurirana u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu. Danas se čuva na pet zasebnih panela da bi se vratila u kazalište kao dio njegove povijesti. Ova je slikarija nastala oko 1900. godine. Naslikao ju je, u tehnici al secco, Nicola Marchi, hvarski poduzetnik koji je tih godina radio na rušenju Kneževa dvora za svrhu izgradnje hotela »Elizabeth«. Upravo zato slika je imala motiv Kneževa dvora s tzv. starom kancelarijom koja je tih godina srušena. Slika nepoznatog grada koja se danas nalazi na zidu pozornice nastala je 1819. godine u istoj tehnici. Naslikao ju je, prema ugovoru s Kazališnim društvom, slikar Petar Galasso, koji je vodio

¹⁶ Radovi na sanaciji, restauraciji i revitalizaciji objekta Arsenala i Kazališta potrajali su sve do današnjih dana.

prilično zahtjevne radove na uređenju kazališta.¹⁷ Sve tri slike, nastale u vremenskom rasponu od skoro 300 godina, nacrtane su na zidu pozornice od ruba njezina poda, što svjedoči postojanju pozornice kroz taj period, a to bi s obzirom na opožareni dio ispod, bilo upravo od vremena radova na sanaciji Arsenala, dakle zaključno sa 1612. godinom kada je nastao natpis nad monumentalnim vratima ulaza u teatar.

Kazališni interijer izgradio je 1803. godine majstor Petar Crescini koji se obvezao da će izgraditi kazalište sa 33 lože, pozornicom i hodnicima i to prema tadašnjoj modi, nagovještavajući nam time njegov neoklasicistički izgled. Ovakav izgled danas ne zatičemo u interijeru gledališta koje je evidentno neobarokno.¹⁸ Budući da su od kraja 16. stoljeća do početka 19. stoljeća bila izgrađena tek neka kazališna zdanja, interijer hvarskog kazališta iz 1803. godine spada u starija neobarokna kazališta Europe.¹⁹

Kazališno društvo, po svojoj strukturi dioničarsko društvo, jedno je od rijetkih takvih asocijacija u Europi tog vremena. Društvo je izgradilo kazalište, veoma preciznim Pravilnikom odredilo način korištenja, održavanja i upravljanja objektom, a što je važnije, vodilo je i cjelokupni program kazališta kao institucije. Upravo je vrijeme od 1803. godine, kada je osnovano, do 1921. godine, kada je kazalište potpalo pod upravu Općine, bilo najaktivniji period u životu ovog scenskog veterana. Na izlizanim

¹⁷ Imala sam sreću, kao tadašnji ravnatelj Centra za zaštitu kulturne baštine koji je vodio radove restauracije kazališta 1988./89. godine, biti uključena u ove radove kojima smo otkrili puno stariju i kvalitetniju sliku na zidu pozornice. Ugovor s majstorom Petrom Galasso iz 1819. g. čuva se u Fondu hvarskoga povijesnog kazališta u Muzeju hvarske baštine u Hvaru.

¹⁸ U arhivu Machiedo čuva se krhka skica klasicističkog interijera, na žalost bez naslova i nadnevnika, prema kojoj možemo samo pretpostaviti da je bio izgrađen prvi interijer kazališta.

¹⁹ Hvarsko je kazalište od izgradnje drvenog interijera 1803. doživjelo nekoliko manjih preinaka i intervencija, zaključno sa 1900. godinom, u kojem je periodu promijenilo svoj eventualni neoklasicistički izgled u današnji neobarokni. Konstruktivno je zadržalo matricu iz 1803. godine.

daskama ove pozornice događale su se razne drame i komedije. Gostovale su razne glazbene, dramske, marionetske i ine priredbe. Održavale su se akademije, opere, koncerti i recitali. Plesale su se kvadrilje i menueti. Gostovale su mnoge domaće i strane profesionalne i amaterske glazbene, glazbeno-scenske i glumačke družine. Na hvarskoj pozornici 1837. godine održala se cjelovita Bellinijeva opera *Norma*, pjevao se zbor iz *Nabucca*. U jednoj kazališnoj sezoni, a ona je trajala tek koliko i karneval,²⁰ znalo se dogoditi od 20 do preko 30 predstava. Broj djeluje imponirajuće i u relacijama prema mnogo većim, bolje opremljenim i organiziranijim velegradskim kazališnim institucijama. Usporedimo li godinu 1837., kada se u Hvaru pjevala *Norma*, s podatkom da je Zagreb tek te godine dobio svoje prvo privatno kazalište na Gornjem gradu, dobivamo sliku intenziteta kazališnog života u Hvaru 19. stoljeća.

Navedeno upućuje na pogled unatrag 400 godina života kazališnog objekta i kazališnih sadržaja koji potvrđuje odluku kneza Pietra Semitecola da upravo u Hvaru, na rubnom dijelu velikog venecijanskog imperija, osnuje za to vrijeme rijetku kulturnu instituciju. Kazalište je, duboko povezano sa svojom sredinom, u sinergiji sa žiteljima i njihovim kulturnim senzibilitetom, kontinuirano preživjelo evo već 420 godina.

Dvadeseto stoljeće u kojem je kazalište prestalo biti svojina Kazališnog društva i prešlo pod upravu Općine, nastavilo je svoj scenski život, možda tek nešto slabijim intenzitetom. U gradu su postojale razne amaterske glazbene, dramske i folklorne skupine, održane sve do danas. Na daskama kazališta gostovala su značajnija ostvarenja velikih kazališnih kuća iz cijele bivše države i produkcije poznatih domaćih i stranih redatelja. Kazalište je kroz 20. stoljeće postalo i svojevrsan muzejski prostor koji su posjećivali gotovo svi hvarski gosti, namjernici i putnici.

Prostor je međutim stario, statika objekta se poljuljala, interijer je izbljedio, infrastruktura gotovo da i nije postojala. Stoga su kraj 20. i početak

²⁰ Od Tri kralja do Zadnjeg od Karnevala, tj. do Čiste srijede – Pepelnice.

21. stoljeća Arsenal i kazalište dočekali u pripremi, obradi i planiranju sanacijskih radova. Dogodilo se da je od 2000. do danas, kada još čekamo neke završne radove u oba objekta, hvarsko kazalište doživjelo najdulji period u kojem je bilo izvan upotrebe.²¹ Iako je 1. svibnja 2019. godine bilo upriličeno svečano otvaranje kazališta, prostor će još neko vrijeme čekati završnu opremu u kazalištu i u prizemlju Arsenalala.

Kroz ovaj dugi period od dvadesetak godina Arsenal je doživio sustavno arheološko istraživanje temelja koje će vjerojatno dati nove smjernice u određivanju starosti objekta i antičkog grada.²² Izvršeni su ozbiljni zahvati na statičkoj sanaciji cijelog objekta i krovišta. Izvršeni su radovi na rekonstrukciji pozornice i restauraciji interijera kazališta i prizemlja Arsenalala, kao i prostora zapadnog dijela kata objekta. Uvedena je kompletna infrastruktura sa svim modernim zahtjevima za normalno funkcioniranje gornjeg kata kao kazališta i izložbene multimedijalne dvorane, te prizemlja arsenalala kao »prostora za upotrebu kulture«.²³ Pri restauracijskim radovima dogodile su se neke, po mom skromnom mišljenju, nepotrebne devastacije. Naime, na pozornici dubokoj svega 6,5 metara postavljeno je dizalo, što je grubo povrijedilo integritet prostora. Ovo se moglo jednostavno riješiti njegovom postavom izvana ili na nekom drugom manje osjetljivoj dijelu kata. Izgradnjom pomoćnih i sanitarnih prostorija za kazalište u međukatu istočnog luka arsenalala, te sanitarnog čvora na istom mjestu prizemlja, dokinut je fini integritet cjelovitosti impozantne, lukovima nadsvođene dvorane prizemlja Arsenalala i protočnost prostora između zapadnog i istočnog dijela grada, luke i skladne unutrašnjosti

²¹ Prvi najdulji period izvan upotrebe kazalište je doživjelo između 1888. i 1900. godine, kada su provedeni zamašni sigurnosni i protupožarni zahvati u objektu.

²² O ovim istraživanjima nadamo se znanstvenoj obradi koja bi mogla rasvijetliti neka još nepoznata saznanja o najstarijoj prošlosti grada Hvara i samog Arsenalala.

²³ Koliko mi je poznato, Grad nikad nije donio detaljni projekt namjene ovog dijela objekta, što je gotovo nepojmljivo.

hvarskog predgrađa. Sve je ovo s više senzibiliteta prema starosti i kulturnoj vrijednosti ovog spomeničkog objekta moglo biti riješeno mnogo bezbolnije. Konačno, bojanjem otvora Arsenala u perla bijelu boju i planiranom postavom staklene stijenke na samom licu velikog ulaznog luka na zapadnoj fasadi, Arsenalu su oduzeti slikovitost, volumen i dinamika. Ovime je ovaj prevažan objekt usred zaštićene jezgre grada izgubio svoju dominaciju i povijesni integritet.²⁴

Za vrijeme provođenja obnove objekta mnogo se radilo na prezentaciji Kazališta i Arsenala, prvenstveno prema inozemstvu, gdje ovi objekti gotovo da i nisu bili poznati. Također i na popularizaciji problema alarmantnog stanja sigurnosti objekta i nužnosti sanacije.²⁵ Hvarsko je kazalište preko Muzeja hvarske baštine postalo članom Perspektiva, nevladine asocijacije starih teatarara Europe, osnovane 2003. godine u Vicenzi. Također i asocijacije najstarijih arsenala Mediterana, osnovane 2007. godine u Sevilli u Španjolskoj.

Osnovni cilj Perspektiva bio je istražiti, dokumentirati i prezentirati sve najstarije kazališne objekte u Europi, ne samo kao scenske objekte, već i kao spomenike kulture, te na taj način doprinijeti njihovoj zaštiti i restauraciji. Da bi ti objekti bili što bolje prezentirani, Perspektiv je pokrenuo projekt ERHT – Europsku rutu povijesnih kazališta, koja bi kulturno-turističkim rutama povezala 12 zemalja Europe i 120 kazališta iz svih zemalja članica. Jadranska ruta starih teatarara obuhvatila je 11 teatarara Jugoistočne Europe, a bila je promovirana na konvenciji Perspektiva održanoj u Hvaru 2014.

²⁴ Nadamo se da će konzervatori i gradske strukture možda ipak uvidjeti propuste.

²⁵ Muzej hvarske baštine, pod pokroviteljstvom UNESCO-a za Hrvatsku i u suradnji s Gradom Hvarom, Županijom i nekim ministarstvima, 2003. godine postavio je izložbu »Hvarski Arsenal i Kazalište, kontinuitet i obnova«, koja je, osim u galeriji Arsenal u Hvaru, bila postavljena i u Splitu, Zagrebu i Milanu. Na ovom projektu stručno su sudjelovali uvaženi akademici, arhitekti, profesori i umjetnici.

godine.²⁶ Svojim sudjelovanjem na konvencijama *Perspectiva* i onim arsenala Mediterana, predavanjima, napisima i povezivanjem sa zemljama članicama, djelatnici Muzeja hvarske baštine, Grad i autorica, postigli su konačno postavljanje hvarskog kazališta na njemu odgovarajuće mjesto na ljestvici starosti i značaja povijesnih teataru u Europi.

Konačnim završetkom radova u Arsenalu, očekuje se vraćanje ovog, za Hvar iznimno važnog prostora u život i obnovu kazališne slave, ako ne u gabaritima 19. stoljeća, onda barem onoliko koliko je ovom gradu proteklih dvadeset godina nedostajalo njegovo drevno kazalište.

LITERATURA

- Batušić, Nikola, 1977. »Pogledi na kazališni život Hvara u XVI, XVII i XVIII stoljeću, te njegovo mjesto u europskim glumišnim zbivanjima«, *Hvarski zbornik*, sv. 5, SIZ za kulturu općine Hvar, Hvar.
- Duboković Nadalini, Niko, 1974. »Prvo komunalno kazalište u Europi«, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, sv. IV. Muzej hvarske baštine, Hvar.
- Fisković, Cvito, 1975. »Pokladne svečanosti i kazališne igre XVI stoljeća u Korčuli«, *Mogućnosti* god. 22, br. 5, Split.
- Fisković, Cvito, 1980. »Izgled hvarskog kazališta«, *Mogućnosti* god. 27, br. 2/3, Split.
- Petrić, Nikša (prir.), 2005. *Hvarsko kazalište* (zbornik radova), Književni krug, Split.
- Kolumbić, Nikica, 1975. »Neka pitanja postanka i razvoja hrvatske srednjovjekovne drame«, *Dani Hvarskog kazališta*, Čakavski sabor, Split.
- Kolumbić Šćepanović, Mirjana, 2012. *Hvar i njegovo kazalište 1612. - 2012.*, Muzej hvarske baštine, Hvar.

²⁶ Autorica je bila menadžer ove rute.

- Kolumbić Šćepanović, Mirjana, 1996. »Novootkrivena freska na pozornici hvarskog kazališta«, *Božić-Bužančić zbornik. Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 12, Državni arhiv u Splitu, Split.
- Kovačić, Joško, 2012. »Razvoj grada i luke Hvara kao vojnog i pomorskog središta«, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 25, Državni arhiv u Splitu, Split.
- Maschek, Luigi, 1878. *Manuale del regno di Dalmazia*, sv. 6-7, Fratelli Battara, Zadar.
- Molinari, Čezare [Molinari, Cesare], 1982. *Istorija pozorišta*, Prev. Stojanović, Jugana, Vuk Karadžić, Beograd.
- Novak, Grga, 1972. *Hvar kroz stoljeća*, JAZU, Zagreb.
- Novak, Grga, 1961. »Petar Semitecolo posrednik u izmirenju plemića i pučana i graditelj Arsenala, Belvedera i teatra u Hvaru (1611.-1613.)«, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, sv. 4, JAZU, Zagreb.
- Novak, Grga, 1956. »Antun Matijašević Karamaneo«, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, sv. IV-V, Historijski institut JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik.
- Novak, Đino, 1978. »Hvarsko kazalište u XIX stoljeću«, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, sv. V. Muzej hvarske baštine, Hvar.
- Novak, Slobodan Prosperov, 1975. »Pravilnik hvarskog Kazališnog društva iz 1803.«, *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, br. 2, Zavod za književnost i teatrologiju JAZU, Zagreb.
- Petrić, Nikša, 1996. »Dokument o hvarskom kazalištu iz 1676. godine«, *Petricolijev zbornik, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 36, Split.

Arhivski izvori:

- Arhiv obitelji Machiedo, Hvar
- Muzej hvarske baštine, Fond Boglić-Božić
- Muzej hvarske baštine, Fond Bučić
- Muzej hvarske baštine, Fond hvarskog kazališta

HISTORIC THEATRE OF HVAR 1612

Abstract

The paper offers a historical review of the Historic theatre of Hvar. It was built on the order of the duke of Hvar, Pietro Semitecolo as a tribute to peace between the classes of Hvar. It is the third theatre of closed type – the ones in Vicenza and Sabbionetta are older, but the first that could be entered equally by the nobles and the commoners. The theatre is a result of a rich tradition of Medieval plays and renaissance dramas. In this paper its activity is placed in a context of other European theatres. The description of its setting and events taking part in it were given to us in 1712 by a writer from Vis, Antun Matijašević Karamaneo. After a brief interruption at the end of the 18th century, the Theatre was renovated by the Theatre society, first of the type in Croatia and gave it its current look. In the 19th century its program was very modern. In the past years it has been closed due to renovation which is now coming to an end. This should finally allow Hvar to finally reproduce Semitecolo's vision and to revive theatre life in the city.

Key words: Hvar; historic theatre of Hvar; Arsenal of Hvar; theatre; Pietro Semitecolo